

YENİ KAVRAMLAR ETRAFINDA YENİ İNSAN

ve

NÂMIK KEMAL

Abdullah ŞENGÜL*

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra, samimî duygularla bu dine bağlanmaları ve bayraktarlığına soyunmaları, Türk hayatını “millet” olmaktan çok “ümme” anlayışına göre şekillendirmiştir. Bu dönemde insan, “eşref-i mahlukat”** olması bakımından değerlidir. İnsan sadece bir kuldur, yapacağı doğru ve yanlışlar işaret edilmiş; doğrunun mükâfatlandırılacağı, yanlışın cezalandırılacağı şeklinde hareket alanı sınırlandırılmıştır. “Dünya hayatı geçicidir, gerçek olan ahiret hayatıdır. Esas olan ahiret hayatında mutluluğu yakalamaktır. Bunun için kul olmanın sorumluluğu içinde yaşamak gereklidir.” şeklindeki bir hayat anlayışı, tam bir teslimiyeti gerektirir. Bu durum sadece Türklere mahsus değildir. Dinî öğretileri esas alan toplumlarda hayatın her noktasında dinin gölgesi vardır.

Rönesanstan önceki Batı dünyasında, bir başka ifadeyle Skolastik dönemde de semavî dinlerin yerini alan dinî taassubun hâkim olduğunu görürüz.

Bu dönemde insan, kul olmanın idrâk ve rahatlığı içindedir. Onu, üzerinde yaşadığı dünyanın meseleleri ilgilendirmez. Bunlarla hesaplaşmayı düşünmediği gibi kendi “ben”ini bir problem olarak görmez. Çünkü bütün bunlara din ve din etrafında teşekkül eden düşünce sistemi denemeleri cevap vermektedir.¹

Skolastik dönemdeki kadar olmasa bile, bu dönem Türk hayatında da insan kendini bir problem olarak görmez. Neticede o bir fanidir. Kaderi önceden yazılmıştır ve ondan kaçması mümkün değildir.

* Yrd. Doç. Dr., AKÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

** Yaratılmışların en şerefli.

¹ Şerif AKTAŞ, ‘Nâmık Kemal ve İnsan’, *Doğumunun Yüzzellinci Yılında Nâmık Kemal*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1993, s.1.

Hayatı böyle değerlendiren insanın toprağa sağlam basması, ayakta durması ve kendini ifade etmesi elbette çok zor, hatta imkânsız olacaktır.² Nitekim böyle bir hayat tarzını benimseyen insanımızın, hem Tanzimat Fermanı ile hem de İkinci Meşrûtiyet'le verilen hakları kullanamadıklarını biliyoruz.

Böyle bir hayat tarzının sadece sosyal ve siyasî hayatı değil, edebî faaliyetleri de sınırlandırması kaçınılmazdır. Son dönemde Divan şiirine bu dikkatle bakılmaya başlanmıştır:

“Divan şiirinin yarı dinî bir lügâtle konuşması, “ben”in ızdırıp ve sevincini fani olma şuurunun hazırladığı bir perde arkasına gizlemesi, yaşama sevinci yerine uhrevî mutluluğa bağlaması; varlığı parçadan bütüne, müşahhasan mücerrede giden bir dikkatle değil de, bütünden parçaya, mücerretten müşahhasa doğru bir sıra dahilinde idrâke gayret etmesi ve çok defa mücerredin sınırları içinde kalması arkasında bu insan ve ahlâk anlayışına bağlılığın rolü inkâr edilemez.”³

Türklerin devletle olan ilişkilerinde de benzer yaklaşımlar söz konusudur. Devlet “baba”dır, “Ulü-l-emr”e itaat esastır. Savaşa çağrıldığında gider. Savaştan kaçmak toplumun ahlâki yapısı içerisinde yüz kızartıcı suç olarak değerlendirilir.

Kavmî dönemde insanlar, korktukları üstün güçlere sığınıyorlar, âdeta onlara yarı tanrı hüviyeti veriyorlardı. Çünkü bilgileri ve tecrübeleri, üstün kabul ettikleri güçleri izah etmekten acizdi. Skolastik dönemde insanın merak ettiği şeylerin izahını din yapmaya başladı. İnsanın düşünmesine gerek yoktu. Çünkü Tanrı onlar adına zaten düşünmüştü. Rönesansla birlikte Batı dünyası bu çıkmazı yıkmayı başardı. Bizde ise ondokuzuncu asırla birlikte bu rahatsızlığın sancıları iyice duyulmaya başladı. Nâmık Kemal'in **Hürriyet Kasidesi**'ndeki:

² Mehmet KAPLAN, *Nâmık , Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s.127. (Kaplan, bu durumdaki insan hayatını “kader, ahiret, ölüm üçgeni içerisinde bir çıkmaz” olarak görür.

³ Aktaş, a.g.m., 1993, s.1-2.

“Cihânda kendini her fertten alçak görür ol kim

Utanmaz kendi nefsinden de âr eyler melâmetten

Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi

Cihan titrer sebât-ı pâ-yı erbâb-ı metânetten”

beyitleri, ferdin kendi “ben”i karşısındaki mesuliyetini ve insanın iradî bir varlık olarak âlemdeki yerini ifade etmesi bakımından dikkate değer. Bu beyitlerde hem kendi “ben”i ile hesaplaşan hem de haricî âlemdeki olaylar karşısına irâdesiyle çıkan bir insan ile karşı karşıyayız.”⁴

İşte Nâmık Kemal’in fikir dünyamıza kazandırdığı yeni değerlere bu noktadan bakmanın ve onu bu düşünce dünyasında aramanın daha doğru olacağını düşünüyoruz. Edebiyatımız onunla birlikte insanın iradî bir varlık olduğunu fark etmeye başlamış, bunun tabii neticesi olarak hadiseler ve tabiat karşısındaki tavrında önemli değişimler meydana gelmiştir.

Din etrafında teşekkül eden bir zevkin ve zihniyetin mahsulü olan Divan edebiyatı, husûsiyle Divan şiiri, İslâm medeniyetine has sesin Osmanlıda yorumlanması olduğuna göre, bu sesin Tanzimatla birlikte değişmeye başladığını ve en gür sesin Nâmık Kemal’den geldiğini söylemek hatalı olmaz kanaatindeyiz. Çünkü Nâmık Kemal’le birlikte Türk insanının varlık problemi gündeme gelmiştir.

Türkün mimarîsi var, şiiri var, neden felsefesi yok? Yoksa Türk aydını şiirle felsefe mi yapmış? Yukarıda açıklamaya çalıştığımız “teslimiyet” düşüncesinin, felsefenin gelişmesine engel olduğu bilinen bir gerçek. Çünkü felsefe şüphe etmek demektir. Felsefede sorular vardır. Teslim olmuş, bağlanmış bir insanın soru sorması mümkün müdür? Ama Divan şiirinin zaman zaman bu mümkün görünmeyen sınırlarını mazmunların arkasına sığınarak zorladığı da bir gerçektir. Klâsik şiirimizin büyük ustası Fuzûlî;

“Yoktur gâm u derdime nihâyet

⁴ Aktaş, a.g.m., 1993, s.2.

Gamdan kime eyleyeyim Şikâyet"

mısralarını bu dikkatle kaleme almış olmalıdır.

Divan şiirinin son sözünü söylediği kabul edilen Şeyh Galip'in *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisine böyle bir açıdan yaklaşan Şerif Aktaş, *Hüsn ü Aşk*'ı vak'a bakımından farklı bir noktadan ele alarak dikkatlere sunar. Aktaş'a göre İslâmî devirde yazılan diğer eserlerde de olduğu gibi *Hüsn ü Aşk*'ın önsözünde, kulun Allah karşısındaki yerini ve değerini ifade eden satırlarla karşılaşılır. Böylelikle geleneklerden faydalanmak yoluyla -en kalın çizgilerle de olsa- dünya görüşünü ifade etme imkânını bulur. Makalenin devamında esere yaklaşım, bizim yukarıda ifade etmeye çalıştığımız "Divan şiirinin sınırlarını zorlama" düşüncesinin hayatiyete geçirilmesi şeklinde karşımıza çıkar:

"Hüsn ü Aşk 'da arzu edilen objenin ferdin dışında görünüşü altında kendi içinde olduğu düşünülürse, eser ayrı bir değer kazanır; kahraman başkasıyla değil kendisiyle mücadele halindedir. O, kademe kademe kendisini kendisi olmaya mani olan unsurlarla mücadele eder. Böylece ferdin özü durumundaki kalp diyarına ulaşır. Burada dışla mücadele değil cemiyet içinde yaşayan ferdin kendi kendisiyle mücadelesi sözkonusudur. Hüsn ü Aşk'ı vak'a bakımından, bu noktadan ele almak, psikolojik bir roman taslağını dikkatlere sunma demektir.

Görülüyor ki, *Hüsn ü Aşk*'ı alışılmışın dışında kahramanların yüklendikleri tasavvufî ve sembolik değerlerden ayrı olarak ele aldığımızda; vak'anın "A" "B" şahısları arasındaki kalbî alâka çerçevesinde cereyan eden bir roman vak'asından farklı olmadığı, ancak tecride bağlı bir anlayışla icad edilip dikkatlere sunulduğu ve psikolojik romanı düşündürecek vasıflara sahip olduğu anlaşılmaktadır."⁵

Yukarıdaki satırlar Divan şiirine farklı bir dikkatle ve yeniden bakmanın zarûretini ortaya koymaktadır. Divan edebiyatı akla ve tabiata uygunluktan ziyade intibaları anlatmayı esas almış ve bu anlatış tarzının gereklerine göre Türkçeyi inceltmiş ve zenginleştirmiştir.

⁵ Şerif AKTAŞ, 'Roman Olarak Hüsn ü Aşk', *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:27, Aralık 1983, s.99.

Buna “tecrit” diyoruz.⁶ Tanzimatla, husûsiyle Nâmık Kemal’le beraber, haricî âlemde bulunanları esas alan, akla ve insan hislerine değer veren, mücerredi değil, müşahhas olanı hareket noktası alan “mimesis”e bağlı yaratma tarzı ile eserler verilmeye başlanmıştır.⁷ Nâmık Kemal’in edebiyatımıza getirdiği esas yenilik bu noktada başlar. Çünkü ona göre “tecrit”e bağlı yaratma tarzı, mücerret olanı anlattığı için, müşahhası ifâde etme kabiliyetinden mahrumdur. Biz ilk defa onun eserinde -abartılı da olsa- dikkatlere sunduğu kahramanları yakın çevremizdeki birilerine benzetiriz. Divan şiirindeki anlatım so-muttan ziyade soyutu, müşahade veya tecrübeden ziyade intibai düşündürdüğü için, Nâmık Kemal’in bu şiire hücum ettiğine şahit oluruz.⁸

Nâmık Kemal başta olmak üzere, o neslin edebiyatımızda gerçekleştirdiği en büyük değişikliğin “mimesis” adı verilen yaratma faaliyetinin benimsenmiş olmasıdır. Nâmık Kemal’in üzerinde yaşadığı dünyanın gerçekliğini kabul eden, akıl ve ifade gücüyle bu dünyayı şekillendireceğine, düzenleyeceğine inanan, bu hususta kendine güvenen yeni bir insan tipi ortaya koyma iddiasında olduğu anlaşılmaktadır:

“O, bu anlayışa uygun yeni bir insan tipi teklif etmektedir. Bu insan uhrevî değil, dünyevîdir; aklın tabiata hakimiyetini kabul eder; dinî ve tabiat üstü güçlere değil, kendi gücüne inanır; kendi “ben”i ile haricî âlem arasındaki her türlü ilişkiyi, akla uygun tarzda düzenler; hür olarak doğduğuna inanır; geleceği hazırlamakla görevli olduğunun şuurundadır; tarihî zaman içinde kazanılmış millî değerlerin hâlin şartlarına taşınmasını ister; gayelerin gerçekleşmesinde müşahhas olanı işleyen bir edebiyatı vasıta olarak görür; gelişmeye açıktır; medenileşmeyi tabî bir hak görür; her türlü tabî ve sosyal hadisenin merkezinde bulunan bu insan, olaylar karşısında pasif değil, aktiftir; aklını, irade gücünü, bilgisini kullanarak tabiata hâkim olacağı kanaatindedir. Bu insan, skolastik zihniyetin ve bu zihniyet çevresinde

⁶ Şerif AKTAŞ, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s.18-19.

⁷ Aktaş, *Roman....*,1991, s.18.

⁸ Aktaş, *Namık Kemal....*, 1993, s.11.

teşekkül eden her türlü müessesenin karşısında yer alır. Kaynağını insan akli ve iradesinden alan yeni bir yaşama tarzına taliptir. Tanzimat sonrası hayatımız, bu insan anlayışı üzerinde inşa edilmek istenmiştir.”⁹

Hayat karşısındaki tavrını akıl ve iradeye göre belirleyen Nâmık Kemal, insanın siyasî, edebî ve sosyal faaliyetlerini bu iki unsur ile şekillendirmesinden yanadır. Sadece insan değil, ona hizmet amacıyla kurulacak müesseselerin de aklı ve iradî olmasını savunur. Ona göre mâzi “*mevt-i ebedî*” (sonsuz ölüm), hâl ise “*bir nefes-i vâ--pesin*” (son nefes)dir. Nâmık Kemal’de insanın yüzü geleceğe dönüktür. Aktaş, ondaki bu dikkat ve tavır için şöyle der:

“Nâmık Kemal ile dikkat, “ben” ile dış dünya arasındaki ilişkiye ve geçmişten geleceğe de yönelmiştir. Artık insanın gözü, asr-ı saadetin ve geçmiş dönemlerin ideal dünyasına ait masal unsurlarıyla zenginleşmiş hayallerden geleceğin inşasına dönmüştür. O, geleceği şekillendirmeyi hak olarak göstermektedir. Öyleyse faaliyetlerini buna göre düzenleme mecburiyeti ile karşı karşıyadır. Geleceği hazırlamayı bir hak olarak kabul eden insan zamanla hesaplaşma mecburiyetini duyar. Bu dikkat ve tavır, ondokuzuncu yüzyıl Türk toplumu için yenidir.”¹⁰

Nâmık Kemal’in düşünce dünyasında ondokuzuncu asır Türk toplumu için yeni olan bir diğer düşünce de “hürriyet” ideâlidir:

“Nâmık Kemal, şahsiyeti ve eserleriyle Türkiye’de tesiri nesiller boyunca devam eden bir “hürriyet miti” ve bir “hürriyet kahramanı” tipi yaratmıştır. Bu tip yenidir ve eski muti, mevcut düzene bağlı bürokrat aydın tipine zıttır.”¹¹

Nâmık Kemal’in “hürriyet” düşüncesinin arkasında Batı düşünce dünyasını, özellikle İhtilâlle birlikte Avrupa’da gelişen fikir hareketlerinin rolünü düşünmek gerekir. O, Batı dünyasında gerçekleştiğine inandığı, insan hak ve hürriyetlerinin, kendi vatanındaki in-

⁹ Aktaş, *Namık Kemal...*, 1993, s.10-11.

¹⁰ Aktaş, *Namık Kemal...*, 1993, s.8.

¹¹ Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s.179-180.

sanlar tarafından da kullanılması gerektiğini düşünür. Ancak, bütün bu çabaların sonuç verdiğini söylemek oldukça zordur. Çünkü, insana ait bir takım hak ve yetkileri kullanması biraz da kültürel alt yapı ile ilgilidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, tarih, bu durumu Tanzimat ve Meşrûtiyet ile Türk insanının üzerinde tecrübe etti. Verilen hak ve hürriyetleri nasıl kullanacağını bile bilmeyen bir halkı, meşveret diyebileceğimiz bir usulle medenî milletler düzeyine getirebilmek ne derece mümkün olacaktır? Ama, onun bu düşünceleri yüksek sesle dile getirmesi, o dönem için, özellikle edebiyatımız için küçümsenemeyecek bir kazançtır.

Nâmık Kemal'deki "hürriyet" düşüncesi hususunda Tanpınar'ın yaklaşımı çok daha farklı bir boyuttadır. Tanpınar, yukarıdaki tespitin aksine onun cemiyet hayatına getirdiği bu yeniliğin çok farklı yönünün olduğunu düşünür:

*"Nâmık Kemal, hürriyet kelimesinde tıpkı Arşimed'in manivelası gibi yaşayışımızı alt üst edecek bir esas bulunur. Başka hiçbir meziyeti olmasa, sırf bu kelimeyi ilk defa olarak bu cemiyetin içinde bu kadar aşkla, bu kadar gür sesle ve bu kadar sık olarak kullanmış olması, onu tarihimizin en büyük ve en istisnâî hadiselerinden biri yapmağa kifayet eder. Vatan Kasidesi millî hayatta bir başlangıçtır. Çünkü cemiyetimize yeni bir ilâh getirmektedir: Hürriyet"*¹²

Onun cemiyet hayatımıza getirdiği bu yenilik sayesinde insanlık mesuliyetini idrak edecek ve şerefini bulacaktır:

*"Bütün beşerî faziletler hürriyetten gelir. İnsanlığın biricik asâlet kaynağı odur, asıl büyük yapıcı, ibdaa^{***} giden altın kapı hürriyettir. Hürriyet mes'uliyetin başlangıcıdır ve insan kendi kendisine, idrâk ettiği mes'uliyetler sayesinde şerefini bulur."*¹³

Bu, cemiyetimiz için ne büyük bir kazançtır. Bu kazançlardan bir diğeri de yine bu dönemde Nâmık Kemal tarafından en gür şekilde dile getirilen "vatan" düşüncesidir. *Vatan yahut Silistre*'den alınan, aşağı-

¹² Ahmet Hamdi TANPINAR, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s.241.

^{***} Yeni ve güzel bir eser ortaya koyma, icad.

¹³ Tanpınar, *Edebiyat...*, 1992, s.241.

daki bölümlerde ifade edilen fikir, Nâmık Kemal'in "vatan" kavramını Türk edebiyatında ilk defa bu kadar yüksek sesle ifade etmesi bakımından önemli olduğu kadar, etkilendiğini düşündüğümüz çağdaş Fransız ve Alman vatancılarının, vatan anlayışlarını çok farklı bir tonda dile getirmesi bakımından da dikkate değer olduğu kanaatindeyiz:

Cümlemizin vâlidemizdir vatan

Herkesi lûtfuyla odur besleyen

Bastı adû göğsüne biz sağ iken

Arş yiğitler vatan imdadına!

.....

Yâre nişandır tenine erlerin

Mevt ise son rütbesidir askerin

Altı da bir üstü de birdir yerin

Arş yiğitler vatan imdadına!¹⁴

Ancak, burada ifade edilmesinde fayda gördüğümüz bir diğer husus da şudur: Vatan sevgisinin Türk edebiyatında ve Türk rûhunda zâten var olduğunu görmezlikten gelmemek gerekir. Nâmık Kemal'in yaptığı, bu kıymeti harekete geçirmekten ibarettir:

"Şiirimize, edebiyatımıza vatanperverliği, hama-âseti âdeta o ithâl etti, zulme haykırmanın, vatana âşık olmanın kuvvet ve ceberrûte karşı gelmenin, rûhları mukaddes alevle tutuşturmanın füsûnunu ondan öğrendik. Edebiyatımız ürkek sedâ ile onun sesinde gürlledi."¹⁵

Söz konusu vatan olunca son derece hassas ve heyecanlı olan Nâmık Kemal, *İbret*'te yayınlanan "Vatan" makalesinde, vatan sevgisinin kuru bir heyecandan ibaret olmadığını, ilimde ve fende ilerleme mecburiyetini dikkatlere sunuyor:

"Sâni-i Hakîm insanın fikrini kerrat cetveli, vicdanını hendese mikyası mahiyetinde haketmiş olsa idi, dünyada aile, millet, mesken, vatan tasavvurlarının vücuduna imkân kalmazdı.Şirhârlar beşiğini,

¹⁴Nâmık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, 1289, s.163-164.

¹⁵ İsmail Habib (Sevük). *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340/1924, s.172.

çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişet-gâhını, ihtiyarlar kûşe-i ferâgatini, evlâd validesini, peder âilesini ne türlü hissiyât ile severse, insan da vatanını o türlü hissiyât ile sever.”¹⁶

Çünkü vatan, insanın varlığı ile bütünleşen en mukaddes unsurların başında gelir. Makalenin bundan sonraki bölümlerinde âdetâ “İnsan vatanını niçin sever?” sorusunu muhatap alarak cevaplar sıralanır. Nâmık Kemal’e göre vatan duygusu sebepsiz ve tabîî bir meyilden ibaret değildir. Vatan havasını teneffüsle başlayan hayat; bakışların vatan güzelliğine çevrilmesiyle başlayan görme saadeti vatanda başlar. İnsan vatanın bir parçasıdır. İnsanın hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaati vatan sayesinde teminat altındadır. Yaşama sebebi olan ec-dâdının mezarı, hayatın meyvesi olacak evladının çıkıp görüneceği yer vatandır. Çünkü vatan aynı zamanda evlatlarının başkalarına boyun eğmeden yaşayabilecekleri yegâne yerdir. Vatanda yaşamak o kadar güzel bir saadet ki, bunu tadamayanlar bile aynı uğurda can verirler.

“Bundan dolaydır ki her dinde, her millette, her terbiyede, her medeniyette hubb-ı vatan en büyük faziletlerden, en mukaddes vazifelerdendir.”¹⁷

“Milletim nev’-i beşerdir; vatanım rûy-ı zemin...”^{****} düşüncesine ilk büyük tepki, yine ona aittir:

“Hele hudud-ı vatan aradan kalkmak ve insanların mecmû’u yek-cins ve yek-terbiye bulunmak ve dünyada yalnız bir insan kalmak, hülâsa şairin:

Milletim nev’-i beşerdir; vatanım rûy-ı zemin... kavli herkese şiar ittihaz olmak, bu âlemin başka bir âlem olmasına ihtiyaç gösterdiğinden veya hiç olmazsa böyle bir halin zuhûru, bu âlemi başka bir âlem hükmüne koyacağından, insaniyet için ümid-i saadeti ittihad-ı

¹⁶ Nâmık Kemal. ‘Vatan’, *İbret*, nr. 121, 22 Muharrem 1290/22-23 Mart 1873.

¹⁷ Nâmık Kemal, *İbret*, nr. 121.

^{****} Şinasi bu düşünceyi Victor Hugo’nun *Les Burgraves* adlı piyesinin mukaddimesinin sonundaki ‘*Avoir pour patrie le monde et pour nation l’humanite*’ cümlesinin bir nevi tercümesi olarak almıştır. Bkz., Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, 5. baskı, İstanbul 1982, s.187-188.

umumî zamanına hasretmekle, öteki dünyaya hasretmek beyinde pek de fark görülmez.”

Nitekim aynı makalenin devamında;

“Acaba umum-ı ebnâ-yı beşer bir aile ve bütün dünya bir vatan olmak lazım gelse, insaniyet için şimdiki halden faydalı değil midir?”

Sorusuna yine kendisi cevap verir:

“Faydalı mıdır? Değil midir? Orasını kable’l-vukû tayin etmek kerâmete muhtaç görünür. Zira öyle bir halin husûlü takdirde, muharebe mündefi’ olur denilecekse, biz şimdi mevcut olan vatanlar içinde bir takım dâhilî ihtilâller görüyoruz ki, mûcib olduğu tahribât, muharebelere kat kat galebe ediyor.”¹⁸

Her ne kadar dünyayı bir vatan, bütün insanlığı da bu vatanın üzerinde yaşayan bir aile kabul etmenin, insanın huzurunu sağlayıp-sağlamayacağını kestirmek kerâmete ihtiyaç gösterse de; görünen odur ki; bir memlekette meydana gelen ihtilâllerin açtığı yaralar, savaşlardan kat kat üstündür.

Yeryüzünde bir değil, birçok vatan vardır. Her vatan üzerinde başka milletler yaşar. Bunları birleştirip, tek millet, tek vatan düşüncesinde olmak, ahirette rahat edeceği düşüncesiyle kendini öldürmeye benzer. Oysa biz bu toprakları vatan yapmak için, oturduğumuz yerlerin her taşı için bir can verdik. Ona göre her avuç toprak, bu yolda can vermiş bir kahramanın vücûdudur; bize emanet olarak bırakılmıştır. Vatan onların hatırasıdır.

Nâmık Kemal’in Magosa’dan 1289/1872 de Faik Reşat Bey’e yazdığı mektupta:

“Merak etmeyiniz ki, dünyaya geldim gelesi: İzâ kâne aslî min tûrâbın teküllühâ Bilâdi ve küllü’l-âlemine ekâribi ***** hakîkatine ittiba edenlerdenim.”¹⁹

¹⁸ Nâmık Kemal, *İbret*, nr.121.

***** Aslım topraktan olunca; bütün topraklar benim vatanımdır ve bütün âlemler akrabamdır.

Şeklinde, vatan fikrinden hareketle, beşeriyete doğru açılan bir yelpazeyi andırır tarzda düşüncelerin olduğunu görmekteyiz. Ancak, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, özellikle “Vatan” makalesinde insanlığa hizmet maksadıyla “vatan” düşüncesini kaldırmak isteyenlere de en sert cevabı verir. Ona göre, “*Vatan bize kılıcımızın ekmeğidir.*” Bu yüzden tamamiyle bize aittir. Onu kendimizden çok sever, kendimizden üstün görürüz.

Nâmık Kemal “Askerlik” isimli makalesinde vatani şöyle tasvir ediyor:

“*Destanlarda görülen âsumânî heykeller gibi, başı küre-i arzın bir kıt'asına yaslanmış; vüçûdu, bir kıtasına sarılmış ve ayakları, diğer bir kıtasına uzanmış.*”²⁰

Onun düşünce dünyasındaki “vatan” imajının en güzel anlatıldığı eserlerden biri de “Vaveylâ”dır. Şiirin üçüncü nevhasında şair, vatani Kâbe'ye gönderir:

Git vatan! Kâbe'de siyâha bürün,

Bir kolun Ravza-i Nebî'ye uzat!

Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at;

Kâinâta o hey'etinle görün!

O temâşâyâ Hak da âşık olur.

.....

Aç, vatan! Göğsünü İlah'ına aç!

*Şühedânı çıkar da ortaya saç!...*²¹

Yukarıda hem coğrafi, hem manevî vatanın sınırları çizilmiştir. “*Kâbe, Ravza-i Nebî, Kerbelâ, Meşhed*” kelimeleri bu manevî vatanın köşe taşlarına işaret eder. Bu coğrafi mekânlara karşı duyduğu hay-

¹⁹ GÖÇKÜN, Önder., ‘Nâmık ’e Göre Dış Âlem ve Ona Bağlı Kavramlar’, *Türk Kültür Araştırmaları*, Halil Fikret Alasya’ya Armağan, yıl: XXVII/2 1988, Ankara 1989, s.84.

²⁰ Nâmık Kemal. ‘Askerlik’, *İbret*, 9 Teşrin-i evvel 1288/1871.

²¹ Saadet Nuzhet ERGUN, *Nâmık Kemal’in Şiirleri*, İstanbul 1933, s.270.

ranlık, *Vatan Mersiyesi*'nde de ona benzer mekânları ve bu mekânlardaki manevî güzellikleri hatırlatır:

Bu vatandır dağıtan âleme ilm ü edebî

Bundadır Beytü'l-Harâm Mescid-i Aksâ-yı Nebi

İbrahim Şinasi ve Nâmık Kemal'den sonra vatanın bir başka tarifini, fikir dünyamızın bir başka mimarı olan Ziya Gökalp'de görürüz. *Genç Kalemler*'de yayınlanan *Tûran* isimli manzumenin son iki mısrası şöyledir:

Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Tûran...

Bu tarifte manevî vatanın sınırları farklı bir coğrafyaya taşınarak daha da genişlemiş, biraz da kavmîlik yönü ön plâna çıkarılmıştır. Meseleye “Osmanlıcılık” yönünden değil, tamamen “Türkçülük” açısından bakılmıştır.

Yukarıda vermeye çalıştığımız Nâmık Kemal'deki “vatan” duygusunu, “millet” şuurundan farklı düşünmemek gerektiğini söylemiştik. Onun şiirlerine derinlemesine nüfuz edemeyenlerin Osmanlı milliyetçisiymiş gibi bir hüküm verdiklerini görüyoruz. Aslında birçok kavmi bir arada barındıran, İmparatorluğun esas çekirdeğini oluşturan, “Millet-i hâkime”ye mensup olan bir vatanperverin, kendi kavminin idealini açıkça gütmesi akıllı bir iş olmamakla beraber, onun şiirlerinin derinliğinde, daha doğru bir ifadeyle heyecanında bir Türklük düşüncesinin yattığını görüyoruz:

Vatan olsa ne rütbe bîpervâ

Yine bünyâd-ı zulmü biz yıkarız

Merkez-i hâke atsalar da bizi

Kürre-i arzı patlatır çıkarız²²

veya:

Osmanlı adı her duyana lerze-resândır

²² Mustafa Nihat ÖZON, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1941, s.41.

*Ecdâdımızın heybeti ma'rûf-ı cihândır
Fitrat değişir sanma bu kan yine o kandır
Kavgada şehâdetle bütün kâm alırsız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırsız biz.*²³

Yukarıdaki her iki şiirde de “biz” dediği “Türk milleti” olsa gerek. İkinci şiirde “Osmanlı” kelimesi “ecdât, fitrat, kan” kelimele-riyle beraber kullanılmış. “Dünyaca bilinen, fitrat, kan” kelimeleriyle beraber kullanılmış. “Dünyaca bilinen, fitrat, kan” kelimeleriyle ka-rakteristik özelliği çizilen ve “ecdât” dediği Türk milletinden başka kim olabilir? Çünkü “Osmanlı” bir millet adı değildir. Bunu *Osmanlı Tarihi*'nde şöyle ifade eder:

“Temiz Osmanlı soyunun aslı olan kayıhanlı aşireti...Oğuz Türkmenleri'nin bir şûbesidir.”; “Sultan Osman gibi, vücûdu ile bü-tün insanlığın övünmesi gereken, yüksek iradeli bir büyük:

Osman, Ertuğrul oğlusun

Oğuz Kayı-Han neslisin

*sözleriyle hem Oğuz'a hem de Kayı-Hanlı'ya mensup oluşunu kendisi için iftihar vesilesi saymıştır.”*²⁴

Nâmık Kemal'in *İntibah* romanıyla başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, daha doğru bir ifadeyle Reşat Nuri'nin *Yaprak Dökümü*'ne kadar kaleme alınan tahkiyeli eserlerde aile ve aile ahlâkı önemli bir yer tutar. Toplumun yaşadığı kültür değişmesinin Türk ailesi üzerindeki tahribatı, bu dönem eserlerine konu olur. Nâmık 'in 1872 tarihini taşıyan “Aile” makalesi, aileyi meydana getiren bireyle-ri kendi kültürleri içerisinde ne şekilde hayata hazırlandıkları anlatıl-dıktan sonra şöyle der:

*“Saadet, bahtiyarlık bu tür aileler içindir; hayat böyle yaşa-maya derler; insaniyet bu insanların halidir.”*²⁵

²³ Nâmık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, s.51.

²⁴ Nihat Sami BANARLI, *Nâmık Kemal ve Osmanlı Türk Milliyetçiliđi*, İstanbul 1947,s.41. (Sadeleştirilerek alınmıştır.)

²⁵ Nâmık Kemal. ‘Aile’, *İbret*, nr.56, 18 Ramazan 1289/20 Kasım 1872.

Yeni insanı yetiştirmenin rüyasını gören sanatkâr, bu işin gerçekleşmesinin, öncelikle aile kurumunun insanî ölçülerde kurulmasıyla mümkün olacağı bilincindedir.

İntibah romanında aile sarsıntılarının maddî ve manevî sebepleri üzerinde durulmuş, aile ahlâkı, kadın, aile namusu üzerindeki hassasiyetini ortaya koymuştur. Eser sadece bu yönüyle bile incelemeye değerdir.

Şerif Aktaş, Nâmık Kemal'in şiirlerinde ve yazılarında çok kullandığı "akıl" ve "irâde" kelimeleriyle ilgili olarak şu tespiti yapıyor:

*"Bu iki kavram, Nâmık Kemal'in hayat karşısında takındığı tavrın özünü sezdirmekte; siyasî, edebî ve sosyal faaliyetleriyle yaratmak istediği yeni insan tipinin en belirgin özelliklerini dikkatlere sunmaktadır. O; "Aile", "Maarif", "Hukuk" gibi sosyal hayatı şekillendiren müesseselerin akla uygun olarak düzenlenmesini istediği gibi edebiyatın da aklî olmasını arzu etmektedir."*²⁶

Eski edebiyatı cemiyetimizin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu için tenkid eden sanatkâr, bütün yazılarında edebiyatın sağlayacağı "sosyal fayda"dan bahseder. Onun kalemiyle edebiyatımıza kazandırılmaya çalışan yeni edebî nevilere bile bu amaç gözetilmiştir.

İbret'te yayınlanan bir yazısında da neden gazeteciliğe soyunduğunu yukarıda ifade etmeye çalıştığımız düşüncelere bağlayarak şöyle ifade ediyor:

*"Kendimi vatan hizmetkârlığı için bilenlerden olduğum gibi, bu vazifeyi ifâya, yazıdan başka kendimce bir vâsita bulamadığımdan, elimde kalem tutmağa kudret hissettiğim günden beri gazeteciliğe ihtiyar etmiş idim."*²⁷

Nâmık Kemal'in edebiyatımıza kazandırdığı en önemli yenilik kuşkusuz, edebiyatın malzemesi ile ilgilidir. "*Halka halk diliyle hitap etme*" ilkesiyle yola çıkan Ziya Paşa-Nâmık Kemal Mektebi şair ve

²⁶ Aktaş, 1993, s.5.

²⁷ Nâmık Kemal, *İbret*, Nr. 97, 20 Kânûn-i sâni 1289/1872.

yazarları içerisinde, bu düşünceye en fazla hizmet eden şüphesiz Nâmık Kemal'dir. Bütün eserleri içerisinde tiyatroları bu düşünceyi en güzel şekilde hayatiyete geçirdiği çalışmalarıdır. Özellikle *Vatan yahut Silistre*'de çok sâde, tabii bir konuşma dilinden örnekler vermiş; bizde sahne lisanının kurulmasında Şinasi'den sonra en önemli adımı atmıştır.*****

“... ”

Bir Gönüllü - Düşman çok, asker az, bizi daha azaltmak mı istiyorsunuz?

Abdullah Çavuş - Asker az olmakla kıyamet mi kopar? Azdan az olur, çoktan çok.

Sıtkı Bey - Kıyamet mi kopar? Kıyamet mi kopar? Sen sus da biraz şunlar söylesin.

Abdullah Çavuş - Ây ben söyleyince kıyamet mi ...

Sıtkı Bey - (lakırdısını keserek) Sübhanallah! Ağalar... Muhasarada kurşundan, gülleden başka açlık, susuzluk da var. Kim kendini kurtarmak isterse...”²⁸

Bunun dışında romanlarında ve bazı makalelerinde sade dil sınırını zorladığını görmekteyiz. Dilin tabiileşmesi ve buna engel olan sanatlardan kurtarılması, kelimelerin halkın kullandığı gibi kullanılması ve nihayet dil kaidelerinin tespit ve tanzim edilmesi şeklindeki düşünceleri de onun bu konudaki gayretleri arasındadır.²⁹

Reşat Nuri Güntekin'in Nâmık Kemal ve Şinasi ile beraber lisanın, müstakil bir zinet ve başlı başına bir gaye olmaktan çıktığını ve yavaş yavaş bir vâsita mevkiine inmeye başladığını, Arapça ve Farsça kaideler üzerine yapılmış peşpeşe terkiplerin çözölmeye başla-

***** Şinasi 1860'da kaleme aldığı *Şair Evlenmesi*'nde, şahısları yöresel ağızları ile konuşturmayı denemişti. Bkz., İbrahim Şinasi, *Şair Evlenmesi*, Tercüman-ı Ahval Basmahanesi, İstanbul 1277/1860.

²⁸ Nâmık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, s.53-54.

²⁹ Nâmık Kemal. 'Lisân-i Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bâzı Mülâhazât-ı Şamil-dir', *Tasvîr-i Efkar*, 16-19 Rebûlâhir 1283/1866.

diğını belirterek, Nâmık Kemal'in tiyatrolarının dili ile ilgili olarak şu tespitleri yapar:

*"Nâmık Kemal'in tiyatrosundaki lisan, romanı, tarihi ve makalesindeki lisandan pek başka birşey değildir. Nasıl ki ondan çok sonra yazarlar için de bu böyledir."*³⁰

Onun dil ile ilgili düşüncelerinin kaynağında Fransız tesirinin rolü büyüktür. Sanatkârın özel hayatı incelendiğinde genç yaşlardan itibaren Fransız edebiyatı ile alâkadar olmaya başladığı görülür. Sadece Nâmık 'in değil, bütün bir Türk nesrinin değişip modernleşmesinde bu tesir çok etkili olmuştur. Aynı şeyi nazım için söylemek zordur. Çünkü etki derecesi nesir kadar olmamıştır. O yıllarda *Tasvir-i Ef-kâr*'da yayınlanan makalelerinde, bilhassa dilin ıslahı ile ilgili düşünceleri dikkat çekicidir.³¹ Oğlu Ali Ekrem'in bu konudaki görüşü şöyledir:

*"...bu gazetede siyasî ve edebî makaleler yazıyordu. Bilhassa dilin ıslahı hakkında uzun bir makale vardı. Bu makaleden kendisinin ne yapmak istediği tamamen anlaşılır. Dilî Arabî ve Farisî tahakkümden kurtarmak ister ve bunun çarelerini gösterir. Evvelâ türkçe kelimelere fevkalâde revaç verdi. Bilhassa hususî mektuplarında, tiyatrolarında, Türkçe kelimeler Arapça ve Acemceye nispetle yüzde yetmiş, seksen fazladır. Konuşma dilinden yazı diline soktuğu binlerce Türkçe kelimedenden maada Fransızca, Arapça ve Acemceden tercüme sureti ile birçok lûgatı Türkçeye nakletmiştir. Dili bu suretle çok zenginleştirmiştir. Vatan, hürriyet, vicdan, hamiyet, celâdet, inkılâp, ihtilâl, bedia, siyasiyat, matbuat, hükûmet, ahenk, güzide, heyecan, hayâl gibi binlerce lügâti hep ya ilk defa yazarak yahut yazılarında tekrar ederek zamanında herkese kabul ettirmiştir..."*³²

Nitekim Hâmid'in Nâmık Kemal hakkındaki hükmü onun sanatından ziyâde kişiliği ile ilgilidir:

³⁰ Reşat Nuri GÜNTEKİN, 'Lisan Meselesi ve Tiyatro', *Türk Yurdu*, nr. 11, 10 Ağustos 1918/1334.

³¹ Cevdet PERİN, *Türk Edebiyatında Fransız Tesiri*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1946, s.116-122.

³² Ali Ekrem, *Nâmık Kemal*, M.E.B. Kültür Yayınları, İstanbul 1992, s.42-43.

“Kemal pek üstün yaratılışlı bir adamdı; hârika idi diyebilirim. Değeri bilinmemiş büyüklerdendir.”³³

Nâmık Kemal’in Türk tefekkür hayatına gerçek hizmeti işte bu noktada yaptığına inanıyoruz. Onun romanları, tiyatroları, makaleleri ve hattâ şiirleri bu fikir dünyası etrafında düşünölmelidir.

Ölümünün üzerinden yüz on yıl geçen sanatkârın heyecanını yirmibirinci asra hazırlanan insanımıza anlatmanın gerekliliğı gün gibi ortadadır. Ondan bugün bile öğreneceğimiz çok şey var:

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet,

Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten.

Muîni zâlimin dünyada erbâb-ı denâettir,

*Köpektir zevk alan seyyâd-ı bî-insafa hizmetten.*³⁴

³³ Rûşen Eşref ÜNAYDIN, *Diyorlar ki*, M.E.B. Kültür Yayınları, (Haz. Şemsettin Kutlu) İstanbul 1972, s.13.

³⁴ Ergun, *Namık Kemal'in...*, 1933, s.270.